

kringen dat ook in Nederland tijdens de jaren van de Eerste Wereldoorlog de geschiedenis niet stil stond.

Een gevaar dat bestaat wanneer een historicus wil laten zien dat in een bepaalde periode wel degelijk veel gebeurde, is dat het slechts een opsomming oplevert van wie wat deed en wanneer. En dat vervolgens hieruit geconcludeerd wordt dat deze acties dus ook van doorslaggevende invloed waren op het behalen van de doelstellingen van het beleid. In dit geval gaat het er om of de Nederlandse diplomatie zoveel invloed had op de beslissingen van de oorlogvoerende grootmachten dat hun handelen in het rijtje 'belangrijkste factoren die ons buiten de oorlog hielden' thuishoort.

Van Tuyll is er in geslaagd dit te laten zien; vreemd genoeg met name bij de behandeling van het Belgisch-Nederlandse geruzie na de wereldoorlog. Toen de Belgen bij de vredesbesprekingen in Parijs aanspraak maakten op Nederlands grondgebied bestond in Nederlandse kringen grote vrees dat de geallieerden de arme Belgen zouden steunen. Zowel in Frankrijk als Engeland bestonden namelijk twijfels over de houding van Nederland tijdens de oorlogsjaren en daarna. De Belgische retoriek om meer grond stak echter zo platvloers af bij de slimme tactieken die de Nederlanders zich inmiddels eigen hadden gemaakt, dat uiteindelijk zelfs de Fransen hun beschermeling lieten vallen. Hieruit blijkt dat zelfs toen Nederland onderdak bood aan de Duitse keizer, het nog steeds in staat was beslissingen van de geallieerde grootmachten in het eigen voordeel te sturen. Nederland kon zijn wil natuurlijk nooit opdringen, maar wist er wel voor te zorgen dat de Nederlandse argumenten gehoord werden en serieus genomen.

Ismee Tames

G. Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische internationale, 1919-1930* (Dissertatie Groningen 2001; Amsterdam, Antwerpen: Veen, 2001, 664 blz., €34,03, ISBN 90 204 5638 5).

Zoals de nulmeridiaan van Greenwich bepalend is in de internationale tijdsbepaling, zo is in de communistische beweging de meridiaan van Moskou het ijkpunt. Woorden van deze strekking sprak Lev Davidovitsj Trotski in 1920 tot Herman Gorter, na diens pleidooi voor een zelfstandige koers van de West-Europese communistische partijen. De titel van Gerrit Voermans dissertatie voldoet uitstekend aan de aloude richtlijn dat deze de kortst mogelijke samenvatting van een boek zou moeten bieden. Voor de Nederlandse communistische partij was Moskou inderdaad het ijkpunt. Sterker nog: aan het eind van de jaren twintig was de CPN door de Komintern volledig gedomesticeerd, als een trouw huisdier dat keurig uit de hand van het baasje at. En de Komintern liep op zijn beurt inmiddels aan de leiband van de Russische CPSU. In 664 pagina's beschrijft Voerman het proces dat hiertoe leidde. Daarmee is opnieuw een dikke pil toegevoegd aan de in een rap tempo uitdijende geschiedschrijving van het Nederlands communisme. Kort tevoren verscheen bijvoorbeeld Jan Willem Stutjes biografie van Paul de Groot, waarmee een vergelijking zich dus onmiddellijk opdringt. De periodisering en aandachtspunten van beide boeken doet deze enigszins mank gaan, maar één verschil is vrij snel duidelijk. Voerman biedt namelijk iets wat Stutje beloofde, doch niet realiseerde: een analytische beschouwing van het stalinisme. Dat verschaft zijn boek een waarde die uitstijgt boven de minutieuze beschrijving van de driehoeksverhouding tussen de CPN, de CPSU en de Komintern tussen 1919 en 1930. Daar is namelijk het grootste gedeelte mee gevuld. Sober en helder schrijvend doet Voerman verslag, zich daarbij onder meer baserend op de papieren van het Russisch Staatsarchief voor sociaal-politieke geschiedenis te Moskou, dat in 1991 het 55 miljoen pagina's tellende

Komintern-archief openstelde voor historici. Voerman had het geluk dat hij zijn onderzoek kort daarna kon verrichten, want in de loop van de jaren negentig kwamen er weer beperkingen op de toegankelijkheid. De korte, van zakelijke kopjes voorziene paragrafen maken het proefschrift goed leesbaar, hoewel het naar mijn idee soms wat beknopter had gekund. En het was handig geweest als die kopjes ook in de inhoudsopgave terecht waren gekomen. Temeer daar de hoofdstuktitels nu juist weer niet zo veelzeggend zijn en geen jaartallen bevatten.

Interessant wordt het als Voerman in zijn laatste hoofdstuk de grote lijnen gaat trekken. De Komintern was bedoeld als een strak geleide, centralistische organisatie. Deze eigenschappen werden in de loop van de jaren twintig steeds sterker. En het ambtelijk apparaat dijde almaar uit—en daarmee de neiging tot controle. Bureaucratisering en de neiging tot oligarchie ('olicharchisering', staat er) is nu eenmaal eigen aan alle grote organisaties. Parkinson's Law dus, al ontleent Voerman deze wetenschap aan de socioloog Robert Michels (1911) en niet aan de Engelse econoom uit de jaren vijftig. Bovendien wisten de leiders van de Sovjet-Unie een steeds grotere greep op de Komintern te krijgen. De organisatie kwam volledig in dienst te staan van de verdediging van de Sovjet-Unie. Aan de andere kant ging van de Sovjet-Unie een grote morele autoriteit en aantrekkingskracht uit op de CPN-leiding en -aanhang. Deze twee componenten van de relatie vormden het fundament voor de 'stalinisering' van de CPN, zoals Voerman de ontwikkeling naar het stalinisme aanduidt. Daarbij kwam als derde factor nog de interne gerichtheid van de communistische gemeenschap, voortkomend uit de vijandigheid van de omringende buitenwereld.

Hoe was nu de Komintern in staat de CPN naar zijn pijpen te laten dansen? Voorop staat natuurlijk dat elke aangesloten partij zich diende te conformeren aan de niet mis te verstane toelatingsvoorwaarden, die de manier van werken tot in detail voorschreven. Vervolgens was er een aantal controlemechanismen dat ertoe leidde dat de aangesloten partijen ook werkelijk in dit gareel bleven. Twee daarvan lijken mij essentieel. Ten eerste het feit dat de plaatselijke partijleiding en de Komintern in principe een belangenovereenkomst hadden: zolang men de richtlijnen zonder mankeren uitvoerde, kon men met Moskouse steun in het zadel blijven. Kreeg de Komintern te maken met lieden die van de koers wilden afwijken, dan waren er altijd anderen te vinden, die ten bate van hun eigen aanzien bereid waren de directieven wél te accepteren. Die werden dan in de hierop volgende partijstrijd gesteund. Zo konden de vertegenwoordigers van de Komintern steeds meer greep krijgen op de samenstelling van het partijbestuur en de redactie van *De Tribune*. Een tweede essentiële factor was geld. In de periode van 1918 tot en met 1930 ontving de CPN van Moskou ten minste 160.000 gulden. Op reguliere basis kreeg men gemiddeld 12.000 gulden per jaar. Dat was meer dan de jaarlijkse inkomsten van de partij, aldus Voerman. Hij neemt daarmee stelling tegen onder meer A. A. de Jonge, die beweerde dat de bijdrage uit Moskou voor de CPN nooit meer dan een bijkomstige betekenis heeft gehad. Een reconstructie van de partijboekhouding heeft Voerman echter niet kunnen maken. Wel weet hij dat een groot gedeelte van de 12.000 gulden naar de immer noodlijdende *Tribune* ging. Maar als we die in de berekeningen betrekken, komt de bewering dat de bijdrage uit Moskou groter was dan de overige inkomsten van de partij op een wankel voetstuk te staan. Laten we een slecht jaar nemen, 1929. Toen had *De Tribune* 3.000 abonnees, die elk 25 cent per week betaalden. Dat is pakweg 13 gulden per jaar. In totaal moeten de inkomsten uit abonnementen dus al 39.000 gulden bedragen hebben. En dan hebben we het nog niet over de losse verkoop, de partijcontributies en de giften. Zo bezien is er wel wat voor De Jonges standpunt te zeggen.

Voermans studie gaat vooral over de top van de partij en niet over de achterban. Hij beseft dat dit een gemis is — de gewone leden moesten tenslotte de Komintern-directieven in de praktijk brengen — maar heeft desondanks het lagere kader niet systematisch in zijn onderzoek

betrokken. Naar eigen zeggen weerhield een gebrek aan bronnenmateriaal hem daarvan. Als pleister op de wonde worden in het slothoofdstuk enkele bladzijden aan de *rank and file* gewijd. Deze vormde een apart segmentje in de samenleving, een 'morele gemeenschap', met een eigen stijl, mentaliteit en moraal. Een 'zuil' dus, zij het een bijzonder dunne: de partij telde in 1930 1.100 leden. In die periode stemde zo'n twee procent van de kiezers op de CPN.

Als uitsmijter gaat Voerman na in hoeverre tijdens de jaren twintig het stalinisme zich in de CPN begint af te tekenen. Hij gebruikt daarbij de beschrijving die Ger Harmsen gaf van het Nederlandse stalinisme ten tijde van de Koude Oorlog: identificatie met de Sovjet-Unie, de felle bestrijding van de sociaal-democratie, dogmatisering, anti-intellectualisme, 'arbeiderisme' en het hanteren van nogal ruwe omgangsvormen. Al deze elementen doken gedurende de jaren twintig al in de partij op, maar één essentieel — door Harmsen overigens niet genoemd — element liet nog op zich wachten: de stalinistische leider. Die diende zich pas tegen het einde van de jaren dertig aan in de persoon van Paul de Groot.

Heeft Voerman een goed boek geschreven? Ja. Het presenteert een gedetailleerd relaas op basis van nog niet eerder geraadpleegd archiefmateriaal, het biedt hier en daar nieuwe inzichten en het is helder geschreven. En het geeft inzicht. Enerzijds in de werking van een extreem centralistisch gestuurde internationale organisatie als de Komintern, anderzijds in de manieren waarop deze op lokaal niveau haar beslag kreeg. Dat er nog wel wat te wensen overblijft — zoals een analyse van de lagere kaders, of een systematische vergelijking met andere landen — doet daar niets aan af.

Henk Wals

E. Brems, H. Brems, D. de Geest, ed., *Van hooger leven tot De Vlag. Literatuuroppvattingen in Vlaanderen (1920-1940)* (Leuven: Peeters, Paul van Ostaijen-instituut, 1999, 241 blz., ISBN 90 429 0782 7).

Deze bundel biedt een geslaagde illustratie van de voordelen van een functionalistische literatuurbenadering: een invalshoek die literatuur en het literaire leven ziet als een systeem en die vooral aandacht heeft voor het literair-kritische vertoog of discours. De theoretische grondslagen van het onderzoek zijn eerder al geformuleerd door Dirk de Geest in zijn *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen* (Leuven: Peeters, 1996). In zijn 'Ten geleide' tot de bundel geeft co-redacteur De Geest de centrale vragen aan van het onderzoek: het zijn vragen naar de functie van literatuur en literatuuroppvattingen. Concreter: 'Hoe wordt literatuur gedefinieerd ten opzichte van andere (cultuur)uitingen? Welke functies worden specifiek aan literaire teksten toegekend? Welke criteria worden gehanteerd en gepropageerd om dergelijke teksten op hun waarde te beoordelen? Wat is uiteindelijk in dit verband de functionele inbreng van tijdschriften en groeperingen, allerlei programmaverklaringen, en de literaire kritiek?' Hier wordt dus gepleit voor een vorm van literaire geschiedschrijving die niet uitgaat van analyses van afzonderlijke literaire teksten maar wel van een analyse van metateksten in algemeen-culturele tijdschriften. De aanzet, in de praktijk, van dergelijk onderzoek werd al gegeven in het proefschrift van Lut Missinne, *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek. Proza oppvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het Interbellum (1927-1940)*, gepubliceerd in 1994 (Leuven, Amersfoort: Acco). Lut Missinne is gelukkig en zeer terecht ook in deze bundel als auteur aanwezig: haar bijdrage over het tijdschrift *Forum* (1931-1935) demonstreert impliciet en evident de nieuwe accenten die worden gelegd in de functionalistische benadering. De